

IX Socialistické Československo (1948–1989)

IX.1 Obecná charakteristika

Československo bylo v období 1948–1989 **totalitním režimem**, což plynulo z toho, že stát a jeho mechanismus nefungovaly vždy v souladu s tím, jak to jeho ústavy předvíдалy. Některá jejich ustanovení měla jen **proklamativní charakter**, neboť je režim v praxi nedodržel. Ačkoliv se tedy po celou dobu svého trvání opíral o platnou ústavu, fakticky nebyla dodržována a politická praxe vypadala zcela jinak. Zásadní rozhodnutí nevznikala v nejvyšších státních orgánech (parlamentu, vládě či u prezidenta), nýbrž mocenské centrum představoval **Ústřední výbor KSČ**, který buď přímo či zprostředkovaně veškeré státní orgány ovládal. Důvodem byla personální propojenost státu a komunistické strany. Ačkoliv se systém státních orgánů komunistického Československa výrazněji neodlišoval od demokratických zemí, například parlament fungoval zcela jinak. Nebyl to orgán, kde by se tradičně střetávala vládní koalice s opozicí, ale vzhledem k zavedenému systému **Národní fronty** se parlament stal pouhým „hlasovacím instrumentem“ o věcech, které již byly dávno rozhodnuty v orgánech komunistické strany. I zásadní záležitosti, které by měly být upraveny zákonem, navíc začala upravovat vláda svými nařízeními. V době vlády komunistické strany tak parlament plnil především legitimizační funkci, fakticky byl ale zbytečný. To samé platilo o pravidelně konaných volbách. Prázdnými pojmy se stala i proklamovaná politická práva a svobody (např. právo sdružovací, shromažďovací, petiční či svoboda projevu), které nebyly vzhledem k neexistenci ústavního soudu či správního soudnictví na státu vynutitelné. Při posuzování právní úpravy tak v totalitních režimech nelze vyvozovat relevantní závěry z ústavy a dalších dobových právních předpisů a je nutné **zkoumat vždy dobový kontext a aplikační praxi**, protože konkrétní náplň ústavním institutům často dávaly až faktické politické poměry. Stále je nutné mít na mysli, že centrem rozhodování v socialistickém Československu nebyl parlament ani vláda, nýbrž **mocenské centrum** leželo ve **stranickém aparátu KSČ**,

kteří stáli mimo ústavní struktury a vlastně nad státem, a to i v době, kdy vedoucí úloha komunistické strany nebyla zakotvena v ústavě.

Z hlediska vývoje státního zřízení je možné období socialistického Československa rozdělit do tří etap: **období 1948–1960**, **období 1960–1968** a **období 1969–1989**.

IX.2 Únor 1948 a otázka jeho legality

Únorové události roku 1948 představují zásadní předěl v historii vývoje československého státu a práva, protože stály na počátku dalších čtyřicet let trvajícího totalitního režimu. Musíme si v této souvislosti uvědomit, že kořeny „února 1948“ ležely minimálně již v období tzv. třetí republiky a postupná příprava komunistů na převzetí moci probíhala už za války a bezprostředně po ní. Přejít k nějaké formě socialismu přitom požadovali nejen komunisté, neboť **některým myšlenkám socialismu** (např. rozsáhlému znárodnění či zásahům do majetkových vztahů typu „lex Schwarzenberg“) **byla nakloněna i většina povolených politických stran** a po válečných stras-tech i jejich voliči toužili po vytvoření tzv. socializující demokracie. Vedoucí představitelé těchto politických stran neměli schopnost provést důkladnou analýzu, odhalit skutečné záměry komunistické strany a čelit jim.

Vztahy uvnitř Národní fronty, ve které byly zastoupeny všechny politické strany, se brzy začaly komplikovat. Straničtí představitelé se vzájemně obviňovali z nekalých či přímo protiprávních praktik, přičemž kritika se především koncentrovala vůči razantnímu počínání některých komunistických ministrů, až rostoucí napětí přerostlo v otevřenou krizi.

Konkrétní roztržkou vedoucí k únorovým událostem byla snaha ministra vnitra (komunista Václav Nosek) odvolat několik vysoce postavených velitelů Sboru národní bezpečnosti v Praze jakož i protest národně socialistických ministrů proti tomu. Když ministr vnitra odmítl okamžitě zjednat nápravu, podalo 20. února 1948 **demisi** dvanáct ministrů nekomunistických stran (národně socialistické, lidové a demokratické), což ale představovalo menšinu členů vlády. Ministři za sociální demokracii a nestraníci (L. Svoboda a J. Masaryk) se k demisi nepřipojili, neboť je jejich kolegové ani neoslovili. Jelikož rezignovalo pouze dvanáct z celkových dvaceti šesti členů vlády,

mohla tato pokračovat ve své činnosti. To komunistům umožnilo, aby se v této fázi mohli odvolávat na ústavu a požadovat doplnění vlády o nové ministry. Rezignace nekomunistických ministrů, která započala otevřenou politickou krizí, měla za cíl vytvoření nátlaku na komunisty, jmenování nové přechodné vlády a vyvolání předčasných parlamentních voleb. Vycházeli přitom z toho, že prezident republiky E. Beneš jejich demisi nepřijme a přiměje všechny zúčastněné strany k jednání.

Komunisté zaujali zcela opačný postoj a argumentovali, že stávající vláda je stále funkční. Brzy však bylo zřejmé, že vládní krize využijí k rozhodujícímu boji o moc ve státě. Na svou podporu aktivizovali své stoupence, organizovali demonstrace a petiční akce. V této době se začaly v úřadech, závodech i na vysokých školách na výzvu K. Gottwalda formovat tzv. **akční výbory Národní fronty**, jejichž úkolem bylo uskutečňovat tzv. „očistu veřejného života“ a „potlačování reakce“. Rozhodovaly o vyloučení ze zaměstnání a funkcí politických odpůrců KSČ. Vznikaly bez formálního právního základu a vykonávaly úkoly, které byly zjevně v rozporu s ústavou a platnými zákony. Komunisté se dále opírali o odbory (ROH), které požadovaly provedení další vlny znárodnění. Svou roli sehrály rovněž **Lidové milice**, tedy ozbrojené hlídky v továrnách. Národní shromáždění se z řešení krize vyloučilo, když odložilo své jednání a sešlo se až v březnu 1948.

Prezident E. Beneš podlehl nátlaku komunistů, kteří hrozili generální stávkou, a 25. února 1948 přijal všechny Gottwaldovy požadavky. **Přijal demisi nekomunistických ministrů** (ještě v ten den ráno podali demisi další dva ministři, což již představovalo většinu ministrů v demisi a dle platné ústavy měl následovat pokus o vytvoření nové vlády, případně jmenování úřednické vlády) a vyjádřil souhlas s osobami, které mu na jejich uvolněná místa ve vládě navrhl K. Gottwald. Jednalo se převážně o členy levicových křídel ostatních politických stran. Rekonstruovaná vláda předložila 10. března 1948 parlamentu svůj Akční program, ve kterém nastínila další zamýšlené přeměny československé společnosti. Nová vláda a její program byly parlamentem schváleny.

Personální obměnou prošlo i **Národní shromáždění**, kdy část poslanců emigrovala, vzdala se poslanceckého mandátu či byla zatčena. Komunisté ovládli média a zastavovali nepohodlný tisk nekomunistických stran, které však byly rychle ovládnuty přívrženci levicových křídel, ochotných podporovat

komunisty. Nové volby se konaly 30. května 1948 a o hlasy voličů se ucházela jednotná kandidátka Národní fronty, na níž však 70 % hlasů zaujímali kandidáti za KSČ. Volby provedené v atmosféře strachu a zastrašování tak legitimizovaly nově nastolený komunistický režim. Když v červnu 1948 na svou funkci **abdikoval prezident E. Beneš** a nahradil ho K. Gottwald, byl proces převzetí moci komunisty, kterým se podařilo během čtyř měsíců personálně ovládnout klíčové orgány ve státě, definitivně ukončen.

Samotný pohled na **legalitu února** 1948 a převzetí moci komunisty se liší. Je to důsledek toho, že na jedné straně se komunisté zpočátku mohli při prosazování svého řešení odvolávat na platnou ústavu, na straně druhé, že situaci využili k vyvolání boje o moc ve státě, v němž svými kroky, zejména vyzbrojením Lidových milicí nebo zřizováním a činností akčních výborů ve státních orgánech, veřejných institucích i průmyslových podnicích, jednoznačně překračovali ústavní rámec.

Sám únor 1948 proběhl za podpory velké části obyvatelstva bez otevřeného organizovaného násilí a masových zatýkání. K nim však došlo velmi brzy v následujících měsících.

IX.3 Ústava 9. května

Nová ústava (č. 150/1948 Sb.) byla slavnostně a jednomyslně přijata na zasedání Národního shromáždění 9. května 1948 v den výročí „*osvobození Československa sovětskou armádou*“. Z tohoto důvodu je dodnes označována jako „**Ústava 9. května**“. Prezident republiky **Edvard Beneš ji nepodepsal** a 9. června 1948 na svou funkci rezignoval. Účinnosti tak nabyla až tímto dnem, kdy ji namísto prezidenta podepsal Klement Gottwald jako předseda vlády a kdy byla publikována ve Sbírce zákonů a nařízení. Ústava se skládala z úvodního prohlášení, dvanácti základních článků a deseti kapitol, které čítaly 178 paragrafů.

Ačkoliv si po formální stránce ponechala některé rysy charakteristické pro pluralitní demokracii (zakotvení základních práv a svobod, dělbu moci a existenci zastupitelských orgánů či proklamaci nezávislého soudnictví), skutečnost byla zcela jiná a z tohoto důvodu je Ústava 9. května považována za **ústavu fiktivní**.